

NATALIA MALIUTINA

(Uniwersytet Rzeszowski, Odeski Uniwersytet Państwowy im. I.I. Miecznikowa)

ŚWIAT MIKOŁAJA GOGOLA – KONTEKST ODESKI

REC.: *M.B. Gogol w Odessie*, nauкові редактори Валентина Б. Мусій, „Літературна Одеса: матеріали до біографії”, „Фенікс”, Одеса 2014 [*Mikołaj Gogol w Odessie*, redakcja naukowa Walentina Musij, Odessa 2014], ss. 320.

W SERII „Literacka Odessa. Materiały Biograficzne” ukazała się w 2014 roku nowa publikacja o charakterze naukowo-bibliograficznym *Mikołaj Gogol w Odessie*. Jest to czternasty tom wydawanej od 1973 roku przez pracowników naukowych Biblioteki im. Maksyma Gorkiego w Odessie serii, w której skład wchodzi prace poświęcone biografiiom wybitnych twórców związanych z Odessą i jej mieszkańcami. Do tej pory opublikowano książki na temat znakomitych ukraińskich pisarzy, jak Łesia Ukrainka, Mychajło Kociubiński, dramaturgów – koryfeuszy teatru ukraińskiego przełomu XIX i XX wieku, jak Nikołaj Staricki, Marek Kropiwnicki, Iwan Tobilewicz (Karpenko-Karyj), genialna ukraińska aktorka Marija Zańkowiecka oraz ich współpracownicy Nikołaj Sadowski i Panas Saksagański (bibliografia *Koryfeusze ukraińskiego teatru w prasie odeskiej*, 2012).

Już w 2008 roku z okazji dwusetnego jubileuszu wybitnego mistrza słowa – Mikołaja Gogola – Odeska Biblioteka Naukowa im. Gorkiego postanowiła przygotować naukowo-bibliograficzną publikację *Mikołaj Gogol w Odessie*. Jednak w czasie jej opracowywania natrafiono na tyle ciekawych i ważnych materiałów biograficznych poświęconych Gogolowi, że do ich wydania doprowadzono dopiero w 2012 roku. Książka funkcjonowała dwa lata w wersji elektronicznej, a w 2014 roku wydawnictwo Feniks wypuściło w obieg jej wersję drukowaną.

Nie jest dziełem przypadku, że kolejny tom odeskiej serii jest poświęcony Gogolowi, wielkiemu pisarzowi, w zadziwiający sposób wyrażającemu w swojej twórczości kondycję i swoistość kultury, zarówno rosyjskiej, ukraińskiej, jak i europejskiej.

Gogol dwa razy odwiedził Odessę. W 1848 roku w związku z epidemią cholery pisarz zatrzymał się tutaj, by odbyć dwa tygodnie kwarantanny w drodze powrotnej, którą przebył z Konstantinem Bazylim¹, z Palestyny i Egiptu. Drugi jego pobyt w Odessie – od jesieni 1850 roku do wiosny 1851 – był związany z nadziejami pisarza na poratowanie zdrowia w tutejszym klimacie, choć, jak pisał, odeskie powietrze było dla niego zbyt ostre. Jeśli klimat miałby okazać się podobny do tego, który znał z Neapolu, Bejrutu, Koryntu, gotów był pozostać tu na dłużej. Tej zimy pogoda okazała się przychylna dla rozstroju nerwowego autora *Martwych dusz*, co pozwoliło mu zająć się w Odessie przygotowaniem do druku drugiego tomu powieści, a także poprawkami i przeróbkami *Rozmyślań o Bożej Liturgii*.

Praca *Mikołaj Gogol w Odessie* jest adresowana do szerokiego kręgu czytelników, studentów, doktorantów i uczonych. Publikację przygotowaną przez Elenę Nunjes, naczelną bibliografkę Biblioteki Naukowej im. Gorkiego, otwiera wstępny artykuł „*Tylko słowo żyje*”², napisany przez redaktorkę naukową tomu, Walentinę Musij, przedstawiający ideę publikacji oraz kierunki badań nad Gogolem (krajoznawczy, bibliograficzny, literaturoznawczy), związane z jego życiem i twórczością, kontekstem historycznoliterackim, z życiem Odessy na przestrzeni dwóch wieków.

Książka składa się z dwóch części. Pierwsza (*Przewodnik bibliograficzny*) zawiera zestawienie wydanych w Odessie utworów Gogola, wśród których najważniejszy jest wariant *Rewizora* pod tytułem *Osa. Rewizor!* (odnaleziony przypadkiem w kręgu bibliofilskim), opublikowany w 1885 roku w czasopiśmie „*Odesskij Wiestnik*” numer 47 z 26 lutego³.

Szczególnego znaczenia nabiera w pierwszej części zestawienie (składające się z czterdziestu dwóch pozycji) listów Gogola i do niego adresowanych, związanych z Odessą, a także listów świadczących o pobycie pisarza w Odessie. Należy odnotować, że zestawieniu towarzyszą cytaty, które pozwalają pojąć wewnętrzny świat autora. Ważne miejsce zajmują tu także badania nad związkami Gogola z Odessą, prace odeskich uczonych, poświęcone życiu i twórczości pisarza. Pośród nich warto przypomnieć Borisa Warneke *Gogol i teatr* (1909), Aleksandra Moczulskiego *Autorską spowiedź Gogola* (1903), Dmitrija Owsianko-Kulikowskiego *Małoruskie i petersburskie powieści Gogola. Z historii twórczości artystycznej* (1902), *Gogol i jego utwory* (1909), a także prace współczesnych odeskich badaczy: Walentyny Musij, Arnolda Sliusaria, Grigorija Zlenki, Marka Sokoliańskiego i innych. Niewątpliwie

1 Konstantin Michajłowicz Bazili (1809–1884) – rosyjski orientalista, podróżnik i dyplomata greckiego pochodzenia, w 1844 roku pełnił funkcję rosyjskiego konsula w Syrii i Palestynie. W jego bejruckim domu zatrzymał się Gogol podczas swojego pobytu w Libanie.

2 „Лишь слову жизнь дана...” – cytata z wiersza Iwana Bunina *Słowo* – przyp. tłum.

3 Fragment tekstu został opublikowany w niniejszej książce (s. 101–106). Przypomnijmy, że jego pierwodruk ukazał się w czasopiśmie „*Odesskij Wiestnik*” z 1885 roku (rubryka „Felieton”).

interesujące wydają się publikacje z odeskiej prasy, poświęcone biografii i twórczości Gogola – opublikowane za życia pisarza w czasopiśmie „Odesskij Wiestnik” z lat 1841–1850, i pośmiertnie: w czasopismach „Odesskij Wiestnik”, „Majak”, „Odesskij Listok”, „Odesskije Nowosti”, „Wiedomosti Odesskiego Gradonaczalstwa” (1852–1909) oraz w materiałach poświęconych obchodom dwustuletniej rocznicy urodzin pisarza. Oddzielna rubryka została poświęcona odeskim wydaniom dzieł wielkiego pisarza w języku rosyjskim i przekładom na wiele języków obcych⁴. Ze szczególną pieczołowitością przedstawiono w książce historię inscenizacji dzieł Gogola na odeskich scenach. Wydaje się, że ta problematyka zasługuje na osobne potraktowanie. Chodzi o przedstawienia utworów dramatycznych, poczynając od spektaklu *Rewizor*, przygotowanego przez zespół Zieleńskiego w 1841 roku⁵, po interpretacje utworów epickich, na przykład fragmentów *Martwych dusz*⁶. Z zainteresowaniem badaczy spotka się niewątpliwie edycja recenzji z dzieł Gogola w odeskich czasopismach, szczególnie w ukazującym się w latach 1911–1915 periodyku „Odesskoje Obozrenije Tieatrow”.

Bezdyskusyjnie cenne jest zestawienie dokonane przez Elenę Nunjes, która w końcu pierwszej części książki zestawiła krąg odeskich znajomych Gogola, który stanowili przedstawiciele dawnego rodu Repninów, bracia Orłaj (Michaił Iwanowicz, Aleksandr Iwanowicz), przyjaciele Gogola z gimnazjum w Nieżynie, którego dyrektorem był przez pewien czas ich ojciec, książę Aleksandr Sturdza, dyplomata, filozof, teolog, licealista, z którym przyjaźnił się pisarz, Lew Puszkina, brat Aleksandra i inni.

Za niewątpliwy bibliograficzny walor można uznać wykaz pseudonimów i kryptonimów autorów artykułów, z których część została rozszyfrowana dzięki wysiłkom pracowników Odeskiej Biblioteki Naukowej im. Gorkiego.

Druga część publikacji stanowi antologię artykułów o Gogolu z odeskiej prasy z lat 1852–1916. Materiały te bez przesady można nazwać unikatowymi. Elena Nunjes zebrała i po raz pierwszy wydała spory korpus tekstów z czasopism tego okresu („Odesskij Wiestnik”, „Odesskij Listok”, „Odesskije Nowosti”, „Noworossijskij Tieliegraf”, „Po Moriu i Po Susze”, „Tieatr” i inne), już praktycznie niedostępnych dla szerszego kręgu czytelników z powodu złego stanu zachowania gazet. W przytoczonych artykułach daje o sobie znać duch, atmosfera czasu, charakter myśli i gustów gogolowskiego otoczenia i jego krytyków. Są to wspomnienia kontaktów z Gogolem, inscenizacji jego utworów, sprawozdania czy też reportaże z „gogolowskich spotkań”, świętowanych rocznic, analizy wystąpień publicznych i wykładów odeskich profesorów, które w sposób oczywisty pozostawały do tej pory w cieniu zainteresowań literaturoznawców.

4 Podajmy parę przykładów: *Gogol po włosku* („Wiedomosti Odesskiego Gradonaczalstwa” 1883, nr 169 z 5 sierpnia; *Gogol po ormiańsku* („Odesskije Nowosti” 1892, nr 2257 z 18 kwietnia [rubryka „Sztuki piękne”]).

5 *Aktorzy rosyjscy w Odessie*, „Odesskij Wiestnik” 1841, nr 47 z 11 czerwca. Grała trupa Zieleńskiego. Wśród wystawianych sztuk: *Rewizor*.

6 Spektakl *Opowieść o kapitanie Kopejkinie z poematu „Martwe dusze”, utworu N.W. Gogola*, „Odesskij Wiestnik” 1860, nr 3 z 12 stycznia.

Opisując pobyt Gogola w Odessie, korespondenci niezmiennie zwracali uwagę na szczególną atmosferę, która otaczała wielkiego pisarza, mieszkającego na przełomie 1850 i 1851 roku w oficynie domu Troszczyńskiego, gdzie zajmował on dwa niewielkie pokoiki, po części zachowane do dzisiaj. Prawie codziennie Gogol spotykał się z przedstawicielami odeskiego teatru. „Odesskije Nowosti” z 1902 roku donoszą, że w mieszkaniu reżysera A.F. Bogdanowa Gogol po mistrzowsku czytał aktorom sztukę Moliera *Szkoła żon*.

Sporo wystąpień odeskiej elity było poświęconych osadzeniu twórczości Gogola w historii literatury rosyjskiej. Przytoczmy nader ciekawy przykład. W czasopiśmie „Noworossijskij Tieliegraf” z 1883 roku został opublikowany artykuł autora ukrytego pod kryptonimem A.K.M., zatytułowany *Publiczny wykład prof. Niekrasowa*. W lekkiej ironicznej formie krytyk (A.K.M.) scharakteryzował treść wykładów profesora Iwana Niekrasowa⁷ z Wydziału Historyczno-Filologicznego Uniwersytetu wówczas Noworosyjskiego, obecnie Odeskiego. Odnotował on interesujące sformułowanie tematu wykładu – próbę „wyjaśnienia w oparciu o kontekst biografii Gogola pojawienia się w naszej literaturze kierunku realistycznego”, dokonaną przez porównanie jego twórczości z utworami Michaiła Sałtykowa-Szczedriny, Nikołaja Pomiałowskiego, Aleksandra Ostrowskiego, Iwana Gonczarowa (*Obłomow*) i innych⁸. Nieoczekiwanie wykładowca dochodzi do wniosku, że „Gogol nie przejawiał związku z poprzedzającą literaturą” (chodzi o literaturę powszechną – N.M.), ponieważ nie władał obcymi językami i nie mógł przeczytać w oryginale wielu utworów (np. *Iliady* Homera). Poza tym, jak z aprobatą zauważa autor artykułu (A.K.M.), profesor Niekrasow podkreślił wpływ południoworuskiego (ukraińskiego) środowiska i kultury na rozwój satyrycznego i humorystycznego talentu pisarza: „Warunki życia domowego bardzo sprzyjały pojawieniu się jego utworów opisujących żywot Kozaków – dorastał, słuchając opowieści o historii Kozaków (Sahajdaczny, Hajdamak *etc.*); jego ojciec opowiadał znakomicie anegdoty, zachowały się do obecnych czasów recenzje z małorosyjskiej komedii *Roman i Paraska*, którą przypisuje się (Kulisz) ojcu Gogola” (s. 100). Ciekawe są świadectwa wykładowcy z pobytu w odeskiej kwarantannie po powrocie z Jerozolimy: „Podczas kwarantanny Gogol zajmował się malowaniem obrazów, niektóre z nich do tej pory są przechowywane w domu Baziliego, towarzysza Puszkina” (s. 100).

Podobne opinie, podane w lekkiej i przystępnej formie, mogą okazać się przydatne również współczesnym badaczom Gogola. Wiele interesujących publikacji poświęconych inscenizacjom utworów Gogola warto byłoby wykorzystać we współczesnej praktyce reżyserskiej. Zajmujące są także próby interpretacji komedii gogolowskich przez teatralne trupy. W gazecie „Odesskije Nowosti” z 1887 roku (w rubryce

7 Iwan Stiepanowicz Niekrasow (1836–1895) – badacz staroruskiej literatury, profesor i rektor Noworosyjskiego Uniwersytetu, autor m.in. pracy *O celach badania staroruskiej literatury i poezji ludowej* (Petersburg, 1892).

8 A.K.M., *Publiczny wykład prof. Niekrasowa*, „Noworossijskij Tieliegraf” 1883, nr 2446 z 31 marca (rubryka „Fielieton”); w recenzowanej książce – s. 99.

„Felieton”) znajdujemy wypowiedź Aleksandra Kirpicznikowa⁹ o *Ożenku*, przeznaczoną dla uczestników kółka dramatycznego. Wyczerpującej analizie scen komediowych towarzyszą takie na przykład komentarze: „Wielki artysta przekonuje wszystkich, którzy mają oczy i uszy, że urojone, bezsensowne życie mają nie ci marzyciele, a pozytywne postaci w rodzaju Iwana Kuźmicza Podkolesina, że ludzie ci przestali być ludźmi, a stali się jakimiś fantomami...” (s. 128).

Nawet niemający specjalistycznego naukowego przygotowania czytelnik z zainteresowaniem zwróci się wreszcie ku takim publikacjom, jak *Anegdoty o Gogolu* („Odesskije Nowosti” 1891), *Wspomnienia współczesnych o Gogolu, Nowe materiały do biografii Gogola* („Odesskije Nowosti” 1895), *Gogol i Ajwazowski* („Odesskije Nowosti” 1900), *Kamizelka Gogola* („Odesskije Nowosti” 1901), *Gogol w Odessie* („Odesskije Nowosti” 1901), *Choroba Gogola* („Odesskije Nowosti” 1902), *Próba wystawienia Gogola na cesarskiej scenie* („Odesskij Listok” 1886 i „Odesskije Nowosti” 1886), *Gogol wśród dźwięków muzyki* („Odesskije Nowosti” 1909), A. Cenowski, *Z notesu pesymisty: Gogol o współczesnych mieszkańcach Odessy* („Russkaja Riecz” 1909), L. Macejewicz, *Odeskie podania o Gogolu* („Odesskij Listok” 1909).

Można wyrazić tylko zdziwienie i żal, że tak cenna popularnonaukowa publikacja została wydana w nakładzie pięćdziesięciu (*sic!*) egzemplarzy. Niemniej jednak, czy w wersji papierowej czy elektronicznej, znajdzie z pewnością wdzięcznego i zainteresowanego nią czytelnika, dla którego świat Gogola stanie się jeszcze bliższy dzięki kontekstowi życia kulturowego Odessy tamtych czasów.

Z rosyjskiego przełożyła Magdalena Rudkowska

ABSTRACT

THE WORLD OF NIKOLAI GOGOL. THE ODESSA CONTEXT

REVIEW OF: *NIKOLAI GOGOL IN ODESSA*, EDITED BY VALENTINA MUSIY, ODESSA 2014

The article discusses the merits of the Ukrainian-language publication entitled *Nikolai Gogol in Odessa* (*M.B. Гоголь в Одесі*), published in 2014 in Odessa, as a part of the *Literary Odessa. Biographical Materials* (*Літературна Одеса: матеріали до біографії*) edited by Valentina Musiy. The book is supplemented with a valuable bibliography (and an anthology of texts) presenting a list of Gogol's works written in Odessa (including a version of *The Government Inspector*) and the reception of his works by the Odessa newspapers and the scholars associated with them. It presents the celebrated writer's relationship with Odessa and its inhabitants during his two stays there: in 1848 and in 1850–1851.

KEYWORDS

Nikolai Gogol, Odessa, biography,
Odessa press, reception

9 Aleksandr Iwanowicz Kirpicznikow (1845–1903) – w latach 1879–1898 profesor Noworosyjskiego Uniwersytetu, historyk literatury. Wśród jego prac znajduje się artykuł *Odessa i Puszkina* („Istoriczeskij Wiestnik” 1889, nr 6, s. 624–641).